

Лідія ГРИГЕЛЬ,
Леся ДЗЕНДЗЕЛЮК

Острозька Біблія 1581 року видання з фондів Львівського музею історії релігії

У збірці Львівського музею історії релігії (ЛМІР) знаходиться декілька волинських стародруків, серед яких є найвідоміше видання “Біблії”, друковане в Острозі у 1581 році. Воно надійшло у 1973 році, під час створення музею. Стародрук пройшов довгий шлях побутування – від церкви до церкви, від священика до священика. За розвідкою головного зберігача ЛМІР Світлани Тимків книга у 1858 році перебувала у с. Тухля, пізніше належала громаді с. Войславичі, що слідує з маргінальних записів. До 1940 року Біблія знаходилась у збірці Ставропігійського музею у Львові, що засвідчує печатка та опис у каталозі 1918 року, зроблений Іларіоном Свенціцьким.

Розглядуваний примірник дефектний, має 601 аркуш. За дослідженнями аналогів з фондів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника та Львівського історичного музею, здійснених Я. Д. Ісаєвичем, В. Я. Фрис [1] та Я. П. Запаском [2], обсяг повноцінного примірника острозької Біблії складає 628 аркушів. Нумерація досліджуваної книги має п'ять окремих рахунків, з них чотири нумеровані (вшиті в кінці блоку). Початкові аркуші кодексу втрачені, нумерація починається з 15-го аркуша Моїсеевої книги. Потім слідує аркуші регулярної пагінації 258 першого рахунку, 180 – другого, 30 – третього, 56 – четвертого, 78 – п'ятого. Останній аркуш п'ятого рахунку №78 містить майже повністю збережений текст грецькою мовою “А Його сприйнятні книги Старого і Нового Завіту, які напоумляють душу, були надруковані мною, многогрішним Іваном, сином Теодора з Москви, у Богом охороненому місті Острозі в 7084 році від створення світу, а в 1581 від народження нашого Господа і Бога Ісуса Христа в 12 дні місяця серпня”. Передостанні три аркуші містять “Передмову до віруючого і православного читача, віку ж і сану...”, а останній – закінчення передмови Князя Острозького. Колонцифри проставлені в правому верхньому кутку кожного нумерованого аркуша. Первинний склад зошитів без демонтажу книжкового блоку визначити важко. Припускаємо, що при попередній реставрації він був змінений, на що вказують зайві отвори та незадіяні зарубки на фальці.

Текст Біблії складено в дві колонки, відстань між ними – 0,6 см, висота шпальти – 50 рядків. Друкована в два кольори (чорний та червоний) на матеріальній основі з 15 папірень. Аналіз водяних знаків та співставлення їх з наведеними у філігранологічній літературі [3, с. 4] дозволив

встановити, що лише один ґатунок паперу походить з вітчизняної папірні. Ідентифікація водяних знаків наступна:

1. “Єліта” (1567-1598 р.), папірня с. Лівчиці біля Рудок на Львівщині. В нашому примірнику зустрічається дуже мало;

2. “Герб Топір” (1570-1593 р.) – знак однієї з двох папірень Тенчинських, що знаходилися в маєтках Крешовичі і Тенчинк під Краковом. Аркуші з цим знаком складають третину від загального обсягу книжкового блоку;

3. “Гоздава” (“Гоздовіта”) (1568 р.) – подвійна лілія. Припускаємо, що це папір польського виробництва;

4. “Тупа підкова” (1567-1581 р.). Належність до певної папірні встановити ще не вдалося. Аркуші складають третину від загальної кількості;

5. Знак Краківського Капітулу із зображенням щита, в середині якого знаходиться три корони (дві вгорі і одна внизу). У досліджуваному примірнику зустрічається досить рідко;

6. Стародавній герб Абданк (Габданк, Скарбек, Скуба) – водяний знак Могильської папірні біля Кракова (1567-1588 р.);

7. Герб Сьвенциц (1568-1579 р.). Дуже давній герб, введений першими католиками і вміщений на щиті литовської Погоні. Знак належить як Польщі, так і Італії, а також зустрічається на паперах французького та німецького походження;

8. Угорський знак;

9. Знак, близький за зображенням до герба Гербурт. Походження невідоме;

10. Герб Ястшембєц. Походження невідоме;

11. Герб Новіна. Походження невідоме;

12. “Козел, що вискакує з трьох горбків” (1579 р.). Папір, очевидно, походить з-під Кракова, де друкарі Шарфенберги орендували папірню;

13. “Орел”. Папір іноземного походження. Знайдено лише один аркуш із цим знаком. Дослідник-філігранолог О. Мацюк даному знаку не дає назви;

14. Герб “Лебідь” або “Дунін” невідомого походження. Як пише О. Мацюк [4], дослідники К. Тромонін і Н. Ліхачов знайшли документи 1581 р. на цьому папері, а І. Каманін і О. Вітвіцька [2] вказують дату 1585 р. Спираючись на дослідження даного примірника Острозької Біблії можна точно сказати, що знак герба з’явився не пізніше 1581 р.

15. Водяний знак герб “Юнак” за визначенням наукового співробітника Наукової бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Н. П. Бондар.

Зважаючи на інформацію щодо датування філіграней як знаку Краківського Капітулу, так і гербу “Лебідь”, то маємо розбіжності із даними І. Каманіна та О. Вітвіцької [2], які подають дещо пізнішу появу паперу (1585 р.), аніж час друку книги.

Таблиця філіграней

Вид філіграні	Нумерація аркушів з філігранями	Загальна кількість аркушів та їх процентне співвідношення
Сліта	IV рахунок – 21, 52. V рахунок – 22.	
Герб Топір	I рахунок – 36, 37, 38, 40, 44, 46, 48, 52, 53, 54, 56, 57, 63, 65, 66, 68, 69, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 86, 205. II рахунок – 4, 6, 8, 9, 12, 41, 43, 60, 61, 62, 70, 77, 79, 84, 87, 92, 93, 96, 97, 105, 108, 110, 111, 114, 115, 125, 135, 139, 141, 147, 150, 154, 155, 156, 157, 160, 161, 165, 172, 176. III рахунок – 13. IV рахунок – 3, 6, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 19, 23, 26, 28, 30, 35, 37, 40, 41, 43, 44, 46, 49, 54, 55. V рахунок – 1, 2, 3, 11, 12, 20, 24.	97 арк. 32%
Герб Гоздава (Гоздовіта)	IV рахунок – 33.	1 арк. 0,3%
Тупа підкова	I рахунок – 15, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 28, 32, 33, 55, 90, 91, 94, 95, 99, 101, 102, 106, 117, 119, 120, 124, 126, 127, 128, 130, 134, 135, 138, 139, 140, 142, 148, 149, 150, 152, 160, 161, 163, 164, 165, 169, 171, 173, 176, 178, 182, 184, 188, 190, 197, 198, 200, 201, 204, 206, 207, 213, 216, 221, 222, 224, 225, 231, 233, 234, 235, 238, 239, 242, 244, 246, 250, 252, 256, 257, 258, 260, 261, 264, 266, 267, 274, 276. II рахунок – 16, 17, 18, 19, 20, 22, 26, 28, 30, 33, 35, 36, 39, 44, 49, 52, 53, 58, 59, 68, 78, 80, 99, 117, 119, 126, 127, 130, 131, 133, 143, 149, 164, 168, 173, 174, 175, 177. III рахунок – 12, 20, 22, 24, 25, 28, 29. IV рахунок – 2. V рахунок – 13, 25, 26, 27, 34, 36, 38, 40, 42, 43, 45, 55, 62, 64, 67, 68, 70, 74, 76, не нумеровані аркуші №2, №3.	152 арк. 51%
Три корони	I рахунок – 5.	1 арк. 0,3%
Герб Абданк	I рахунок – 87. II рахунок – 67, 88. III рахунок – 1. V рахунок – 15, 17, 44, 50, 52, 54, 56, 61.	12 арк. 4%
Герб Съвенциц	II рахунок – 137.	1 арк. 0,3%
Угорський знак	V рахунок – 58.	1 арк. 0,3%
Герб Гербург	II рахунок – 101.	1 арк. 0,3%
Герб Ястшембсц	I рахунок – 162.	1 арк. 0,3%
Герб Новіна	I рахунок – 104, 108, 111, 113, 154.	5 арк. 1,7%
Козел, що вискакує з трьох горбків	II рахунок – 78. III рахунок – 2, 4, 8, 9, 14.	6 арк. 2%
Герб Орел	II рахунок – 104.	1 арк. 0,3%
Герб Лебідь (Дунін)	II рахунок – 76. III рахунок – 16.	2 арк. 0,7%
Юноша	I рахунок – 122, 175, 181, 183, 196, 215, 220, 223, 248, 270, 272. II рахунок – 42, 45, 64. V рахунок – 10, 32.	16 арк. 5,3%

Оправа музейного примірника “Острозької Біблії” суцільнокрита, з коричневої телячої шкіри (фото 1). Її стан відносно добрий, позаяк вона цілісна і міцно тримається книжкового блоку. Наявні численні потертості (особливо на рантах), незначні втрати по кутах та в області замків. Відзначається сухість шкіри (в найбільшій мірі на корінцевій частині), де по

вертикальній осі розташована глибока тріщина. Корінцева частина рясно всіяна отворами – свідчення життєдіяльності комах. Суттєвий розрив наявний у верхньому лівому куті корінця оправи по фальцу (фото 2).

Кришки оправи різняться між собою за основою: спіднє крило складає дошку з наявними внутрішніми кантами, позаяк верхнє крило – це макулатурна склейка. Обидві кришки поволочені шкірою, поверх якої кріпились замки. Однак на сьогодні збереглась лише металева частина нижнього замка, а відбиток на покритті оправи та цвях від кріплення вказують на втрату верхнього замка. На нижній кришці в місцях кріплення замків втрачено шкіру, проглядаються заглиблення на дошці по ребру.

На корінцевій частині виступають чотири бинти (опори шиття), які підкреслені орнаментальними ролями, у вигляді лежачих вісімок. У минулому вони були покриті золотом, на що вказують нечисленні залишки позолоти. Аналогічними ролевими смугами виділено голівку та хвостик корінця. Поміж станціями шиття по центру корінця відтиснуто дрібний штамп (басму) у вигляді квіткового орнаменту, який знівечила глибока наскрізна тріщина по шкірі.

Оздоблення чільної кришки складає хрест, виконаний золотим тисненням цим же ролем, та дзеркало, відбите по периметру. Зображення православного хреста змінено глибокими подряпинами, очевидно з метою надання йому форми папського.

Спідню кришку оправи оздоблює грецький хрест, виконаний аналогічним ролевим тисненням. Пізніше за допомогою прорізів його обрамлено ромбовидним завершенням, що викликає сприйняття середника.

Розмір оправи дещо більший від величини книги, однак висота кантів (1 см) на коротких обрізах більша від кантів (0,5 см) вздовж вертикального обрізу. Це, поряд зі слідами обрізування книжкового блоку та різномірністю кришок, свідчить про вторинність оправи книги. Слід зауважити, що макулатурна склейка верхньої кришки оправи поєднує як рукописні, так і друковані аркуші, що можна зафіксувати, розгортаючи їх у місцях втраченого шкіряного покриття (фото 3).

Обрізи книжкового блоку фарбовані у червоний тон. Шиття кодексу здійснене на чотири станції лляними нитками на конопляних шнурах. Каптали в книзі відсутні.

Книга деформована внаслідок руйнування клейової основи на корінці, в результаті чого центральна частина блоку дещо виступає до переднього обрізу. Спостерігаються сліди старої непрофесійної реставрації (фото 4). Естетичне сприйняття порушують плями від воску, жиру, захоплення пальцями, сліди від плісняви.

Привертають увагу форзацні аркуші. Матеріальна основа форзаца і нарзаца різняться між собою, позаяк, перший – це одинарний аркуш

целюлозного паперу, а спідній – подвійний аркуш ганчір'яного паперу. Останній використано з інтролігаторського арсеналу, оскільки в минулому, очевидно, він виконував роль облікового аркуша. Площина його розграфлена і щільно заповнена рукописними записами (фото 5). На полях стародруку здійснено близько сотні записів різними чорнилами, почерками та мовами (старослов'янська, українська, польська, латинська), що складає суттєвий джерелознавчий матеріал для дослідників (фото 6). Більшість записів здійснено польською мовою. Наведемо деякі з них, які були вичитані та перекладені завідувачем експозиційного відділу ЛМІР Максимом Мартином: “та біблія належить до привелебного Теодора Сурановіча”. На іншому аркуші ще раз Теодор Сурановіч засвідчив, що Біблія його (підпис датовано 1799 або 1755 р.). Запис про “апробацію книги пресвітера Тухольського Стефана ...новича під час дворічної інструкції інструктором превелебним ксьондзом ...мокревським інструктором деканату Мокра...невського та Сколівського у році 1750”. Запис про належність книги Стефанові, сину Теодора Поповича, Стефану сину Василя Поповича та Теодору Поповичу написано різними почерками в різний час, кирилицею. Польською дописано: “Тригора Авла 1729 Марі день”, “читана Стефаном парохом Гребенівським”, а також на полях записана молитва. Інші записи польською мовою свідчать, що “Костянтин Малущовський, співак церкви Тухлі та вчитель, перечитав туя книгу Біблію в році 1854”, “читана в Тухлі за пароха Федора Кудніцкего. Дяк Федір”, “Мальов Федір читав цю книгу в році 1870”, “Стефан син Василя Поповича року 1728”.

Маємо і записи латиною: “року 1794 р., 20 вересня в Перемишлі на прийомі в біскупа” та згадку про те, що у році 1697 помер Ян Собеський король Польський.

На сьогоднішній день неопрацьованими залишилось близько сотні маргіналій. Тому даний примірник Біблії після реставрації чекає своїх дослідників.

Література

1. Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника АН України. Випуск 1. Видання Івана Федорова / Укладачі Я. Д. Ісаєвич, В. Я. Фрис. – Львів, 1993. – С. 34-56.
2. Запаско Я. Мистецька спадщина І. Федорова – К.: Вища школа, 1974 – С. 36-37.
3. Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVIII в.в.(1566-1651). – К.: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1923 – 144 с.
4. Мацюк О. Історія українського паперу / Головне архівне управління, Інститут археографії НАН України та ін. – К., 1994. – Вип. 22. – 37-47 с.

Фото 1. Загальний вигляд чільної кришки оправи

Фото 2. Стан корінця оправи

Фото 3. Макулатурна склейка в оправі

Фото 4. Непрофесійна реставрація аркуша

Фото 5. Нарзац музейного примірника Біблії

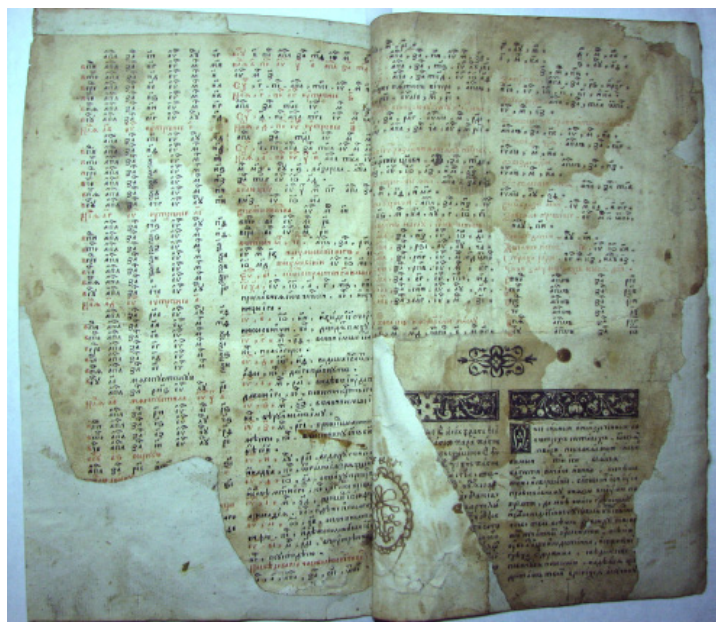

Фото 6. Маргінальні записи